

ΤΑ ΠΑΛΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Τὰ βιβλία ποὺ βιβλιογραφοῦνται καὶ καταλογογραφοῦνται ἐδῶ* σώζονται σὲ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς 58 ναοὺς τῆς Καστοριᾶς. Ἀφορμὴ γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν παρουσίασή τους ὑπῆρξε ἡ καταγραφὴ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λοιπῶν κειμηλίων στοὺς ναοὺς αὐτοὺς, ὅπου μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ βρίσκονται ἀκόμα σὲ χρήση.

Πρόκειται γιὰ ἔντυπα βιβλία¹ ἀπὸ τὸ 16ο ὥς τὸ 19ο αἰώνα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὄποια βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση, ἀπὸ τὴν ὑγρασία, τὰ τρωκτικὰ καὶ τὴν ἔλλειψη προσοχῆς καὶ συντηρήσεως. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὄποιο δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ παρουσιασθοῦν μὲ πλήρη στοιχεῖα ὅλα τὰ βιβλία ποὺ καταγράφηκαν: ὅσα ἦταν ἀκέφαλα καὶ κολοβὰ παρουσιάζονται μὲ συντομία στὸ τέλος αὐτῆς τῆς μελέτης.

Οἱ ναοὶ ποὺ διέσωσαν τὰ παλαιὰ αὐτὰ ἔντυπα βιβλία εἶναι κυρίως οἱ μεταβυζαντινοὶ καὶ μερικοὶ νεότεροι ποὺ ἔχουν συγκεντρώσει Ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ βιβλία ἀπὸ ἄλλους παλαιότερους ναούς, μερικὲς φορὲς κατεστραμμένους, ποὺ τοὺς ἔχουν ἀντικαταστήσει. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς περιγραφῆς μας τὰ βιβλία παρουσιάζονται σὲ σχέση μὲ τοὺς ναούς στοὺς ὄποιους ἀνήκουν, καθὼς καὶ μὲ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ τυχὸν διασώζονται σ' αὐτοὺς. Ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν βιβλίων ποὺ παρεῖχαν ἐπαρκὴ στοιχεῖα γιὰ τὴ βιβλιογράφηση σὲ χρονολογικὴ σειρά. Παρουσιάζονται κατόπιν ἀναλυτικὰ οἱ ἀγνωστες στοὺς κύριους μελετητὲς τῆς Ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἐκδόσεις, καθὼς καὶ ἐκεῖνες, ποὺ νέα στοιχεῖα συμπληρώνουν τὶς ἐλλιπεῖς πληροφορίες ποὺ μέχρι τώρα εἴχαμε γι' αὐτές. Τέλος παρατίθεται κατάλογος τῶν ἀκέφαλων βιβλίων καὶ εὑρετήριο ἐκδοτῶν, τυπογράφων, μεταφραστῶν τῶν νέων βιβλίων.

* Μὲ τὴν εὐκαιρία εὐχαριστῶ τὸν ἐπιμελητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθεια.

1. Γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ χειρόγραφα βιβλία ποὺ βρέθηκαν στὴν Καστοριὰ βλ. Λίνος Πολιτικὴ ἀναγραφὴ Ἑλληνικῶν χειρογράφων, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 29-32, ὅπου καὶ παλιότερη βιβλιογραφία (ἀναφέρεται ὅτι τὰ χειρόγραφα αὐτὰ περισυνελέγησαν ἀπὸ τὸ Σ. Πελεκανίδη «ἀπὸ διάφορες ἐκκλησίες τῆς πόλεως», χωρὶς αὐτές νὰ προσδιορίζονται), τοῦ Ἰδιού, Παλαιογραφικὲς ἔρευνες στὴ Μακεδονία καὶ Θεσσαλία, «Ἐλληνικά» 19 (1966) 452 κ.ἔ. καὶ Δύο χειρόγραφα ἀπὸ τὴν Καστοριά, «Ἐλληνικά» 20 (1967) 29-41.

Στὸ ναὸ τῆς Φανερωμένης στὸ Ἀπόζαρι, ἀπ' ὅπου ἄρχισε καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν κειμηλίων, βρέθηκε μόνο ἕνα ἑορτοδρόμιο τοῦ 1836. Στὸ ναὸ τοῦ Προδρόμου στὴν ἴδια συνοικία, ποὺ ἀνήκει στὴν ἐνορία Ἀγ. Λουκᾶ, καὶ ποὺ σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ ἰδρύθηκε τὸ 1701², ὑπάρχουν περισσότερα καὶ παλαιότερα βιβλία. Πρόκειται γιὰ δεκατέσσερα βιβλία ἀπὸ τὸ 160 ὥς τὸ 180 αἰώνα ποὺ ἀναλυτικὰ εἶναι: Μηναῖα τῶν ἑτῶν 1592, 1603, 1609, 1610 καὶ 1689, Εὐαγγέλιο τοῦ 1754, Παρακλητικὴ τοῦ 1719 καὶ μιὰ δεύτερη, πιθανῶς τοῦ 18ου αἰώνα, Ὡρολόγιον καὶ βιβλίο τῶν Ἀκολουθῶν ἐπίσης τοῦ 17ου-18ου αἰώνα³. Τὸ γεγονός ὅτι διαθέτει βιβλία πολὺ παλιότερα ἀπὸ τὴν ἰδρυσή του μπορεῖ νὰ δοφείλεται σὲ μεταφορά τους ἀπὸ ἄλλο ναό, πράγμα ὅχι σπάνιο, ἢ σὲ δωρεές.

Στὸ ναὸ τῶν Ταξιαρχῶν τῆς ἴδιας ἐνορίας τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ⁴ ὑπάρχουν τρία βιβλία, ἀπὸ τὰ δόποια μόνο τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1785 εἶναι ἀκέραιο καὶ σὲ καλὴ κατάσταση. Τὰ ἄλλα δύο, οἱ Ἐπιστολές τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ οἱ Λόγοι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, σώζονται ἀκέφαλα καὶ κολοβά. Ὁ ναὸς αὐτός, σύμφωνα μὲ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ἰδρύθηκε τὸ 1622, καὶ ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ μόνο οἱ Ἐπιστολές τοῦ Παύλου θὰ μποροῦσαν νὰ ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεώς του.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Λουκᾶ, μεγάλου καὶ ἐπιβλητικοῦ κτίσματος, στὴν ἐνορία τοῦ δόποιου ἀνήκουν καὶ οἱ τρεῖς προηγούμενοι ναοί, σώζονται τρία μόνο παλαιὰ βιβλία. Πρόκειται γιὰ Εὐαγγέλιο τοῦ 1737, μὲ ἀργυρὴ ἐπένδυση, γιὰ ψαλτήριο, πιθανῶς τοῦ 19ου αἰώνα, καὶ γιὰ ἀκέφαλη Σύνοψη τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Δὲ βρέθηκε δυστυχῶς τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1645 μὲ διακόσμηση τοῦ 1663 ποὺ ἀναφέρει ὁ Χρηστίδης⁵.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος, 18ου αἰώνα κατὰ τὸν Ὁρλάνδο, στὴν ἐνορία πάντα τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ, σώζονται 16 βιβλία⁶, ἀριθ-

1. Βλ. Ἀν. Ὁρλάνδος, Βυζαντινὰ μνημεῖα Καστοριᾶς, ΑΒΜΕ 4(1938)171κ.ἔ. Π. Τσαμίσης, Ἡ Καστοριά καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀθήνα 1949, σ. 115-6. Ἀρχιμανδρίτης Γερμανὸς Χρηστίδης, Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστοριᾶς, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» 6(1922)167, ἀρ. 9, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξὴ χειρογράφου συναξαρίου τοῦ 1354.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 176. Τσαμίσης, δ.π., σ. 138, ποὺ δίνει σὰν χρονολογία ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ 1801 ἀντὶ 1701 τοῦ Ὁρλάνδου, καὶ Χρηστίδης, δ.π., σ. 167, ἀρ. 11.

3. Τὸ γεγονός ὅτι διαθέτει βιβλία πολὺ παλιότερα ἀπὸ τὴν ἰδρυσή του (18ο αἰ.) μπορεῖ νὰ δοφείλεται σὲ δωρεά ἢ μεταφορές τους ἀπὸ ἄλλους ναούς, πράγμα ὅχι σπάνιο.

4. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 170. Τσαμίσης, δ.π., σ. 131-132. Χρηστίδης, δ.π., σ. 168, ἀρ. 12.

5. Βλ. Χρηστίδης, δ.π., σ. 390. Ἐπίσης ἐπὶ Εὐαγγελίου ἡ ἐπιγραφή: «Τὸ ἄγιον Εὐαγγέλιον ἀφιερώθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἄγιου Λουκᾶ καὶ ἀπὸ συνδρομῆς τοῦ ἐν ηερομοναχου κυρι Γαβριηλ ἔτους αχέργ' ετυπωθή δὲ τὸ αχμέ».

6. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 185. Χρηστίδης, δ.π., σ. 389, ἀρ. 58.

μὸς σημαντικὸς γιὰ μικρὸ ναό. Πρόκειται γιὰ 14 Μηναῖα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα, καθὼς ἐπίσης γιὰ Ὁρολόγιο τοῦ 1831, καὶ Πεντηκοστάριο τοῦ 1859.

Στὸ ναῖσκο τῶν Ἀγ. Θεοδώρων τῆς ἐνορίας τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων σώθηκαν τρία βιβλία: Μηναῖα τοῦ 1778 καὶ τοῦ 1862 καὶ Τριώδιο τοῦ 19ου αἰώνα, ἀκέφαλο καὶ κολοβό. Κατὰ τὸν Ὁρλάνδο ὁ ναῖσκος «ἀνεκαίνισθη τῷ 1882», ἀν λάβει ὅμως κανεὶς ὑπόψη καὶ τὰ βιβλία ποὺ σώθηκαν, ἡ ἔδρυσή του δὲν ἀποκλείεται νὰ μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου², ποὺ βρίσκεται στὴν πλατεία τῆς Ὄμονοίας, ὑπῆρχε Ἐναγγέλιο τοῦ 1745 μὲ ἀργυρὴ ἐπένδυση, πάνω στὴν ὅποια κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐγχάρακτη ἀναφέρει ὅτι ἀνήκε στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου Καρύδη³.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου κοντὰ στὸ Ὁρφανοτροφεῖο, στὴν ἐνορία τῆς Ἐλεούσας⁴, σώζεται ἔνα μόνο Μηναῖο τοῦ 1790. Ἀντίθετα, στὸν ἐπίσης μικρὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἀλύπιου σώζονται 10 βιβλία τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰώνα. Ὁ ναὸς αὐτὸς τοῦ 15ου αἰώνα⁵ ἔχει Μηναῖα τοῦ 1689, 1740, 1783, 1856, 1858 καὶ 1896, καθὼς καὶ Τριώδιο καὶ Παρακλητικὴ τοῦ 17ου-18ου αἰώνα, ἀκέφαλα.

Στὸ ναὸ τῶν Ἀγ. Τριῶν, στὴ συνοικία τῆς Μητροπόλεως, σώζονται 8 βιβλία τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα.⁶ Ὁ ναὸς πρέπει νὰ κτίστηκε στὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἀλλὰ ἐπισκευάστηκε καὶ δέχτηκε ἀνακαινίσεις τὸ 18ο αἰώνα⁷. Ἐτσι δικαιολογεῖται ἵσως ἡ ὑπαρξὴ βιβλίων ὅπως τὰ τρία Μηναῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. (1732). Ἀλλα τέσσερα Μηναῖα καὶ μία Παρακλητικὴ ἀνήκουν στὸ 19ο αἰώνα.

Στὸ ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσας⁸ ὑπάρχουν ἐπτὰ βιβλία τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα. Πρόκειται γιὰ δύο Ἐναγγέλια τοῦ 1799, δύο Μηναῖα τοῦ 1730 καὶ 1732 καὶ τρία ἀκέφαλα καὶ φθαρμένα Μηναῖα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἡ ὑπαρξὴ καὶ φορητῶν εἰκόνων τοῦ 17ου αἰώνα προδίδει ἵσως μιὰ

1. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 57.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 180. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 137. Κατὰ τὸ Χρηστίδη, ὅ.π., σ. 166-7, ἀρ. 8, διέτωξε καὶ ἐνεπίγραφο ἀντιμήνσιον.

3. «† ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΕΥΓ/ΓΕΛΙΟΝ ΙΚΟΔΟΜΙΘ/ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΟΝ ΑΣΠΡΟ/ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟΝ ΜΑ/ΧΑΛΑ ΠΑΠΑΚΑΡΙΔΗ/1749 Μ(Α)ΙΟΥ Ι».

4. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 163. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 132. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 175, ἀρ. 25.

5. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 173-5. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 139. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 278, ἀρ. 33.

6. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 183. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 137. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 279, ἀρ. 37.

7. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 127-129. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 174, ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ χειρογράφων βιβλίων στὸ ναό, ἀπὸ τὰ ὅποια σώζεται Μηναῖον τοῦ 1453.

συνεχή φροντίδα γιὰ τὸ ναὸ στὸ 170 καὶ 180 αἰώνα καὶ ὁπωσδήποτε οἰκονομικὴ ἄνεση.

Στὸν Ἀγ. Γεώργιο τῆς Πολιτείας¹ ὑπάρχει ἔνα Εὐαγγέλιο τοῦ 1748, ἀκέφαλο, ἐνῷ στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ, ποὺ χαρακτηρίζεται ως «παλαιὸς ναὸς ἀνακαινισθεὶς ἐπὶ Ἰλαρίωνος τὸ 1876»², ὑπάρχουν δκτὼ βιβλία τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα. Πρόκειται γιὰ Πεντηκοστάριο τοῦ 1794, Μηναῖα τοῦ 1678, 1730, 1740, δύο Πεντηκοστάρια καὶ μιὰ Παρακλητικὴ, ἀκέφαλα ἀλλὰ πιθανότατα τῆς ἴδιας περιόδου. Ὁ μεγάλος σχετικὰ ἀριθμὸς βιβλίων προϋποθέτει ἵσως ὅτι ὁ 17ος, καὶ κυρίως ὁ 18ος αἰώνας, ὑπῆρξε καὶ γιὰ τὸ ναὸ αὐτὸ ἐποχὴ ἴδιαίτερης φροντίδας.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου Μούζα βίκη τῆς ἐνορίας τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ³, ποὺ τοιχογραφήθηκε τὸ 1663, ὁπότε ἀπέκτησε καὶ εἰκόνες στὸ τέμπλο του, σώζεται Εὐαγγέλιο τοῦ 1671 ποὺ διακοσμήθηκε μὲ ἀργυρὴ ἐπένδυση τὸ 1715⁴.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Μηνᾶν⁵ τῆς ἴδιας ἐνορίας, ποὺ ἡ τοιχογράφησή του ἔγινε γύρω στὸ 1650, σώζονται ἔξι βιβλία: Τριάδιο τοῦ 1778, Μηναῖο τοῦ 1781 καὶ Τριάδιο, Πεντηκοστάριο καὶ δύο Μηναῖα πιθανότατα τοῦ 18ου αἰώνα, ἀκέφαλα.

Στὸ ναὸ τῶν Ἀγ. Αποστόλων Σερβιώτη⁶ σώζονται πέντε βιβλία: Μηναῖο τοῦ 1729, Τριάδιο τοῦ 1760, Εὐαγγέλιο τοῦ 1781, Παρακλητικὴ τοῦ 1810 καὶ Εὐαγγέλιο πιθανότατα τοῦ 18ου αἰώνα ἀκέφαλο. Ὁ Ὁρλάνδος ἐκφράζει τὴν ἀποψή ὅτι ὁ ναὸς εἶναι παλιότερος ἀπ’ τὸ 19ο αἰώνα μέσα στὸν διοικητικὸν γνωρίζουμε ὅτι ἐπισκευάστηκε. Ἡ ὑπαρξη τεσσάρων βιβλίων τοῦ 18ου αἰώνα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ συνηγορία γι’ αὐτὴν τὴν ἀποψη.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Ιωάννου τοῦ Θεολόγου⁷, ποὺ βρίσκε-

1. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 171-2. Τσαμίσης, δ.π., σ. 112-113. Ὁ Χρηστίδης τὸν ὄνομάζει καὶ «βασιλικὴ ἢ πολιτικό», βλ. σ. 171, ἀρ. 17.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 185. Χρηστίδης, δ.π., σ. 389, ἀρ. 56, ὅπου τὸν ὄνομάζει καὶ Μουζεβίκη.

3. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 158-159. Τσαμίσης, δ.π., σ. 135. Χρηστίδης, δ.π., σ. 171, ἀρ. 18.

4. Βλ. Τσαμίσης, δ.π., σ. 135, ὅπου μᾶλλον ἀναφέρεται στὸ Τριάδιο τοῦ 1778, ὅταν λέει: «Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἀναγιγνώσκομεν τὰ ἔξῆς ἐν τινὶ Ἐκκλησιαστικῷ βιβλίῳ. (1778 Ἰούλιος) ‘Καὶ τόδε τῆς Ἐκκλησίας Ὁδηγήτριας καὶ λεγομένης Μουζεβίκη’». Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 160.

5. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 185. Χρηστίδης, δ.π., σ. 172-3, ἀρ. 20, ὅπου ἀναφέρεται σὰν ναὸς Παναγίας Μουζαβίκη ἢ τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ.

6. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 187-188. Τσαμίσης, δ.π., σ. 137. Χρηστίδης, δ.π., σ. 389, ἀρ. 55.

7. Βλ. Ὁρλάνδος, δ.π., σ. 185. Χρηστίδης, δ.π., σ. 389, ἀρ. 54, ὅπου ἀναφέρεται σὰν “Ἄγιος Θεολόγος Σερβιάτου”.

ται κοντά στὴ λίμνη, στὴ συνοικία τοῦ Σερβιώτη, καὶ φαίνεται ἀπὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα ὅτι πρέπει νὰ ἴδρυθη πρὶν ἀπὸ τὸ 18ο αἰώνα¹, ύπάρχουν: Εὐαγγέλιο τοῦ 1776 καὶ Μηναῖα τοῦ 1761 καὶ τοῦ 1784.

Δέκα βιβλία σώζονται στὸ ναὸ τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων τοῦ Καρύδη². Πρόκειται γιὰ δύο Μηναῖα τοῦ 1689, Εὐαγγέλιο τοῦ 1773, Μηναῖο τοῦ 1818 καὶ τέσσερα Μηναῖα τοῦ 1820.

Στὸ ναὸ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, ποὺ τὸν ἀντικατέστησε ὁ ναὸς τοῦ 1899, διατήρωντας καὶ τὰ ἀφιερώματα ἡ τὰ σκεύη του, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῆς Μητροπόλεως ύπάρχουν τρία βιβλία, ποὺ τὸ καθένα τους ἀνήκει καὶ σὲ ἄλλο αἰώνα. Πρόκειται γιὰ Εὐαγγέλιο τοῦ 1590, ἔνα δεύτερο τοῦ 1737 καὶ Μηναῖο τοῦ 1644. Ἡ ἴδρυση τοῦ ναοῦ τὸ 1593, σύμφωνα μὲ ἐπιγραφή³, φανερώνει ὅτι τὸ πρῶτο Εὐαγγέλιο ἀγοράστηκε ἵσως ἀμέσως μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ναοῦ.

Στὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου Πετρίτση⁴, στὴ συνοικία τοῦ Δραγωτᾶ, ποὺ σύμφωνα μὲ πηγὴ⁵ λειτουργοῦσε ἥδη τὸ 1711, σώζονται δύο βιβλία. Πρόκειται γιὰ Εὐαγγέλιο τοῦ 1791 καὶ Μηναῖο, πιθανότατα τοῦ Ἰδιού αἰώνα, ἀκέφαλο καὶ κολοβό.

Στὸ ναὸ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς συνοικίας Ἐβραΐδος ύπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1785, ποὺ ἡ ἀγορά του πρέπει νὰ συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴ ἀγορᾶς εἰκόνων γιὰ τὸ ναό⁶.

1. Πρόκειται γιὰ σωστὴ παρατήρηση τοῦ Τσαμίση, σ. 138, ποὺ συνδέει τὰ φατνώματα αὐτὰ μὲ ἀνάλογης τέχνης ἄλλων ναῶν τῆς πόλεως.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 185, ἀναφέρει Καρύβη. Ὁ Χρηστίδης ἀναφέρει, ὅ.π., σ. 388-9, ἀρ. 51, τὴ συνοικία Καρύδη καὶ ἔχει δίκιο, ἂν θυμηθοῦμε τὴν ἐπιγραφὴν τῆς υποσ. 3 στὴ σ. 239.

3. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 184. Ὁ Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 388, ἀρ. 50, ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ Εὐαγγελίου τοῦ 1795, χαμένου σήμερα.

4. Πρόκειται γιὰ τὸ μικρότερο τέμπλο καὶ τὶς εἰκόνες του, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς «φερωνύμου» ἀγίας, καθὼς καὶ γιὰ δύο μανούλια τοῦ 1712 σύμφωνα μὲ ἐγχάρακτη ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφὴ «αψιβί», Ἰουλίου ΜΑΝΧΑΛΙΑ ΤΗΣ / ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ / ΔΙΑΣΥΝΔΡΟΜΗΣ / ΤΟΥ ΚΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΕΜ/ΜΑΝΟΥΗΛΑ ΚΑΙ ΚΥ ΠΑΝΟΓΙΟ/ΤΟΥ ΚΥΡΟΥ».

5. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 183. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 278-9, ἀρ. 36.

6. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 136. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 279, ἀρ. 39.

7. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 82, ἐγγραφο τοῦ 1711 γιὰ τὴν ἴδρυση ἑλληνικοῦ σχολείου κάτω ἀπὸ τὸ ναό.

8. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 139-140. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, ἀρ. 53.

Ο ναὸς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου τῆς συνοικίας Οἰκονόμου¹ διατηρεῖ Εὐαγγέλιο τοῦ 1785 καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Μαγαλιοῦ Εὐαγγέλιο τοῦ 1768².

Στὸ ναὸν τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς τῆς συνοικίας Οἰκονόμου³ υπάρχει μόνο Μηναῖο τοῦ 1820 καὶ στὸ ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτοκοῦ⁴ τῆς Ἰδιαῖς συνοικίας σώζεται Εὐαγγέλιο τοῦ 1768.

Στὴν ἐνορία τῶν Ἀγ. Αναργύρων, στὸ ναὸν τοῦ Ἀγ. Νικολάου⁵ υπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1793.

Στὸν νεότερο ναὸν τῶν Ἀγ. Αναργύρων⁶ υπάρχει Μηναῖο τοῦ 1749 καὶ Εὐαγγέλιο τοῦ 1776. Ἱσως σ' αὐτὰ ἀναφέρεται ἡ μνεία τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Χρηστίδη, ὅτι υπάρχουν «ἐν αὐτῷ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία περιέχοντα ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις».

Στὸ ναὸν τοῦ Ἀγ. Αθανασίου τοῦ Μουζάκη⁷, ποὺ βρίσκεται ἐπίσης στὴν ἐνορία τῶν Ἀγ. Αναργύρων, υπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1793. Ἀπὸ τὸ Χρηστίδη⁸ μνημονεύεται ἡ υπαρξὴ στὸν ἴδιο ναὸν δίσκου κατασκευασμένου τὸ 1743 καὶ Εὐαγγέλιου τοῦ ἔτους 1588.

Στὸ ναὸν Παραγιάς⁹, ἐνορίας Ἀγ. Αναργύρων, υπάρχει Εὐαγγέλιο τοῦ 1793. Ο ναὸς τοιχογραφεῖται στὸ 17ο αἰώνα. Στὸ ναὸν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τοῦ 20οῦ αἰώνα φυλάσσονται πολλὰ σκεύη καὶ βιβλία. Όλα προέρχονται ἀπὸ ἄλλους παλαιότερους ναούς, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1588, καὶ δισκοπότηρο τοῦ 1743, ποὺ πρέπει νὰ ἀνῆκε στὸ ναὸν τοῦ Ἀγ. Αθανασίου, μιὰ καὶ ἐκεῖ τὸ εἶδε ὁ Χρηστίδης τὸ 1922¹⁰. Φυλάσσονται ἐπίσης ἄλλα τρία Εὐαγγέλια τῶν ἔτῶν 1737, 1776 καὶ 1793, καθὼς καὶ ἄλλα χρονολογημένα καὶ μὴ ἱερὰ σκεύη¹¹.

1. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 163. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 117-118. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 166, ἀρ. 7.

2. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 165-166, Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 126-127. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 278, ἀρ. 32.

3. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 184. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 278, ἀρ. 32.

4. Υπάρχουν καὶ ἄλλα 14 βιβλία τοῦ 1860-1881. Βλ. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 130.

5. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 167. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 126. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 277, ἀρ. 30.

6. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 184. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 344.

7. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 184.

8. Βλ. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 343.

9. Βλ. Ὁρλάνδος, ὅ.π., σ. 166. Τσαμίσης, ὅ.π., σ. 132. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 277-8, ἀρ. 31.

10. Βλ. ὑποσ. 7 τῆς Ἰδιαῖς σελίδας.

11. Κάλυμμα δισκαρίου μὲ παράσταση Γεννήσεως τοῦ 1768, ποὺ πρέπει νὰ προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὸν Ἀγ. Παντελεήμονα, βλ. Χρηστίδης, ὅ.π., σ. 389, δισκοπότηρο ἀργυρὸ τοῦ 1799, «Ἄρρ» μὲ κέντημα τοῦ 1768, κάλυμμα δισκοπότηρου κεντημένο τοῦ 1768.

Στὸ ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου¹, ποὺ εἶναι καὶ δικαῖος μητροπολιτικός, ὑπάρχουν δύο Εὐαγγέλια: τοῦ 1737 καὶ τοῦ 1793.

Παρατηροῦμε μετὰ ἀπὸ τὴν παρουσίαση αὐτὴν τῶν παλαιῶν βιβλίων σὲ σχέση μὲ τὶς ἐκκλησίες στὶς ὁποῖες ἀνήκουν διτί: α) Ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων ποὺ σώζονται στοὺς ναοὺς εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν παλαιότητα ἢ τὴν σημασία τοῦ συγκεκριμένου ναοῦ. Ἐτσι, κάποτε κύριος ἐνοριακὸς ναὸς μιᾶς συνοικίας διασώζει λιγότερα παλαιὰ ἱερὰ βιβλία ἀπὸ μικροὺς ναοὺς ποὺ ὑπάγονται σ' αὐτόν, ὅπως δικαῖος τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ σὲ σχέση μὲ τοὺς ναοὺς τοῦ Προδρόμου ἢ τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος τῆς ἐνορίας του. Παλαιοὶ ναοί, ὅπως ἡ Φανερωμένη, ποὺ κατὰ τὸν Τσαμίστη² ἦταν τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τῆς Κινστερνιώτισσῆς (ἀπὸ τὶς κινστέρνες τῆς πόλεως ποὺ βρίσκονταν κοντά) καὶ χτίστηκε τὸ 1342, ἔχουν πολὺ λίγα παλαιὰ βιβλία. β) Πολλὲς φορὲς τὰ παλαιὰ βιβλία προέρχονται ἀπὸ ἄλλους ναοὺς ποὺ καταστράφηκαν καὶ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ νεότερους, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ ναὸν τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς Δραγωτᾶ. Κάποτε δημοσίες αὐτές οἵ μεταφορὲς πρέπει νὰ διέφεύλονται στὴ δραστηριότητα ἵερέων ἢ ἐπιτρόπων, ὅπως στὸν Ἀγ. Γεώργιο καὶ στὸν Πρόδρομο τῆς Ὄμονοίας, ποὺ τὰ βιβλία τους προέρχονται ἀπὸ ναοὺς ποὺ σώζονται, ὅπως τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου Μουζάκη καὶ τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Καρύδη. γ) Ὅπαρχουν χρονιές ποὺ οἵ ἐκδόσεις τους ἐμφανίζουν αὐξημένη ἀγοραστικὴ κίνηση. Ὅπαρχουν 9 Μηναῖα τοῦ ἔτους 1689 σὲ διάφορους ναοὺς καὶ ἀνὰ τρία Εὐαγγέλια τῆς Ἰδιας ἐκδόσεως τῶν ἔτῶν 1737 καὶ 1785. Τὸ γεγονὸς θὰ ἔπειρε πολὺς νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴ δραστηριότητα ὁρισμένων μητροπολιτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδιαίτερη πολιτιστικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀκμὴν τοῦ τόπου. δ) Τὰ βιβλία πρέπει νὰ τὰ προμηθευόταν κάθε ναὸς εἴτε ἀπὸ δωρεὲς ἐνοριτῶν (συχνὰ ὑπάρχει καὶ ἡ σχετικὴ ἀφιέρωση)³ εἴτε μὲ χρήματα ποὺ συγκέντρωνε ἡ Ἰδια ἢ ἐκκλησία⁴. Τὸ γεγονὸς διτί, μὲ χειρόγραφη σημείωση κάποτε, μνημονεύεται τόσο τὸ ἔτος τῆς ἀγορᾶς δύσο καὶ τὸ ἔτος ἐκδόσεως⁵, πρέπει νὰ σημαίνει διτὶ ἵσως ὑπῆρχε ἴδιαίτερο ἐνδιαφέρον νὰ προμηθεύεται δικαῖος τοῦ τελευταῖς ἐκδόσεις ποὺ πρέπει νὰ τὶς θεωροῦσαν καὶ τὶς πιὸ βελτιωμένες. Ἐννοεῖται διτὶ ὑπῆρχε συνεχῆς φροντίδα νὰ ἀντικατασταθεῖ ἔνα λειτουργικὸ βιβλίο—κυρίως τὰ Εὐαγγέλια—πρὶν φθαρεῖ ἐντελῶς τὸ παλαιό, ὅπως δείχνει ἡ ὑπαρξὴ δύο μέχρι καὶ τεσσάρων Εὐαγγελίων σὲ καλὴ σχετικὰ κατάσταση σ'⁶ ἔνα ναό. Φρόντιζαν ἐπίστης νὰ συμπληρώνον-

1. Βλ. Χρηστίδης, δ.π., σ. 281-2, ἀρ. 45. Ὁρλανδος, δ.π., σ. 183.

2. Βλ. ὑποσ. 2 τῆς σελ. 238.

3. Βλ. ὑποσ. 5 τῆς σελ. 238.

4. Βλ. τὴν ἀφιέρωματικὴν ἐπιγραφὴν στὴν ὑποσ. 3 τῆς σελ. 239.

5. Βλ. Ὁρλανδος, δ.π., σ. 185.

ται έλλειψεις σὲ βιβλία, δόποτε ύπήρχε οίκονομική δυνατότητα. Ἐτσι θὰ μπορούσε τσως νὰ ἐρμηνευτεῖ ὅτι στὸ ναὸ τοῦ Προδρόμου τῆς ἐνορίας τοῦ Ἀγ. Λουκᾶ τὰ Μηναῖα ἀνήκουν σὲ ἐκδόσεις ποὺ ἔγιναν στὸ διάστημα ἐνὸς περίπου αἰώνος. ε) Τὰ βιβλία ποὺ σώθηκαν ἡταν κυρίως Εὐαγγέλια καὶ Μηναῖα, σὲ ποσοστὸ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυχαιο. Στὰ 60 βιβλία ποὺ παρουσιάζουμε τρία μόνο δὲν ἀνήκουν σ' αὐτὲς τὶς δύο κατηγορίες. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲ δείχνει μόνο τὴ φροντίδα τῶν ναῶν, ἀλλὰ δικαιολογεῖ τὶς ἐπανειλημένες ἐκδόσεις τῶν δύο αὐτῶν βιβλίων. Γενικὰ τὰ Εὐαγγέλια συνοδεύονται ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ Εὐαγγελιστάρια καὶ τὰ Μηναῖα εἶναι δεμένα ἀνὰ δύο, σὲ συνεχόμενους μῆνες. ζ) Ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν θρησκευτικῶν ἐκδόσεων ἐπιβεβαιώνεται ὅτι στὸ τέλος τοῦ 17ου καὶ κυρίως στὸ 18ο αἰώνα ὑπάρχει οίκονομικὴ ἀκμὴ στὴν πόλη, ποὺ ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν ναῶν της.

Στὸν πίνακα Α', ποὺ ἀκολουθεῖ, στὴν πρώτη στήλη σημειώνεται ἡ χρονολογία ἐκδόσεως, στὴ δεύτερη οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις μὲ συντομογραφημένη παραπομπὴ στὶς κύριες βιβλιογραφικὲς καταγραφές¹, στὴν τρίτη συντομογράφηση τοῦ εἴδους τοῦ βιβλίου καὶ στὴν τέταρτη στήλη σημει-

1. Οἱ παραπομπὲς (στὸν ἀντίστοιχο τόμο καὶ ἀριθμὸ) γίνονται στὰ ἔξι συντομογραφημένα βοηθήματα:

Γ κίνης - Μέξας: Δημ. Γκίνης - Βαλ. Μέξας, Ἐλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863. Ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ὄπου δῆποτε ἐλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων καὶ ἐντύπων ἐν γένει. Μετὰ πίνακος τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς περιόδου ταύτης, ἐν Ἀθήναις, τ. Α' (1800-1839), 1939.

Ἡλιού: Φίλ. Ἡλιού, Προσθήκες στὴν Ἐλληνικὴ Βιβλιογραφία. Α. Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799), Ἀθήνα 1973.

Λαδάς - Χατζηδημοσ: Συμβολή: Γ. Λαδάς - Αθ. Χατζηδημοσ, Ἐλληνικὴ βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸν δέκατο ὅγδοο αἰώνα, Ἀθήνα 1964.

Λαδάς - Χατζηδημοσ, 1791-1795: τῶν ίδιων, Ἐλληνικὴ βιβλιογραφία τῶν ἑταῖρων 1791-1795, Ἀθήνα 1970.

Λαδάς - Χατζηδημοσ, 1796-1799: τῶν ίδιων, Ἐλληνικὴ βιβλιογραφία τῶν ἑταῖρων 1796-1799, Ἀθήνα 1973.

Layton - Μοσχονᾶς: Εὑρω Layton - Ζένιον — Εμμ. Μοσχονᾶς, Ἀλφαριθμητικὴ ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τῆς Βιβλιογραφίας Γκίνη-Μέξα (1800-1863), Ἀθήνα 1968.

B.H.: Legrand, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages, publiés en grec par des Grecs: XVe-XVIIe s., τόμοι I-IV, Paris 1885-1906, XVIIIe s. τόμοι I-V Paris 1894-1903, XVIIIe s., œuvre posthume complétée et publiée par H. Pernot, τόμοι I-II, Paris 1910.

Πλούμιδης: Γ. Πλούμιδης, Τὰ παλαιὰ ἐλληνικὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας. Μετὰ προσθηκῶν εἰς τὰς βιβλιογραφίας E. Legrand καὶ Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, «Θησαυρίσματα» 6(1969)120-158.

ώνονται οἱ ἀριθμοὶ καταγραφῆς τῆς 11ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν¹ Ἀρχαιοτήτων (Δ. Μακεδονίας)¹. Μὲ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ ἐκδόσεις ποὺ παρουσιάζονται γιὰ πρώτη φορά, καὶ αὐτές ποὺ συμπληρώνονται μὲ νέα στοιχεῖα ποὺ παρέχουν τὰ βιβλία ποὺ καταγράφονται. Τὰ βιβλία αὐτὰ βιβλιογραφοῦνται ἀναλυτικὰ στὸν πίνακα Β' καὶ σχολιάζονται. Συνολικὰ καταγράφονται 60 βιβλία, ἀνάμεσα στὰ δόπια παρουσιάζονται 10 ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις καὶ 7 συμπληρώσεις βιβλιογραφημένων ἐκδόσεων². Στὸν κατάλογο αὐτό, ὅπως ἡδη ἀναφέραμε, μποροῦν νὰ προστεθοῦν ἄλλα 28 βιβλία (16ος-19ος αἰώνας) ποὺ σώζονται ἀκέφαλα καὶ ἐπομένως ἡ πλήρης βιβλιογράφησή τους δὲν ἔγινε δυνατὴ² (Πίνακας Γ').

ΠΙΝΑΚΑΣ Α'

*Ετος	Βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ	Περιεχόμενο	Στοιχεῖα καταλόγου 11ης Ἐφορ. Βυζ. Ἀρχ/των
*1588	—	Εὐαγγέλιο	55/6
1590	B. H. VI, 833	Εὐαγγέλιο	38/6
1592	B. H. VI, 833	Μηναῖο Ἀπριλίου	2/17
1603	B. H. I, 13	Μηναῖο Ἀπριλίου	2/5β
1609	B. H. V. 21	Μηναῖο Μαρτίου	2/5α
1610	B. H. I. 54 καὶ V, 22	Μηναῖο Σεπτεμβρίου	2/16α
1610	B. H. I, 53	Μηναῖο Ὁκτωβρίου	2/16β
*1644	—	Μηναῖο Δεκεμβρίου	38/7
1671	B. H. III, 712-713	Εὐαγγέλιο	28/17
1678	B. H. V, 168	Μηναῖο Μαΐου	27/18
*1689	Ἡλιοῦ, 75	Μηναῖο Ἰανουαρίου	2/6α
1689	B. H. V, 220	Μηναῖο Φεβρουαρίου	2/6β
*1689	B. H. V, 222	Μηναῖο Ἀπριλίου	20/2
1689	B. H. V, 225	Μηναῖο Μαΐου	2/13α
1689	B. H. V, 226	Μηναῖο Ἰουνίου	2/13β, 36/15
*1689	B. H. V, 224	Μηναῖο Ἰουνίου	2/9β
1689	B. H. V, 229	Μηναῖο Νοεμβρίου	20/3, 2/18α
1689	B. H. V, 230	Μηναῖο Δεκεμβρίου	2/18β
*1719	—	Παρακλητικὴ	2/8

1. Ἡ καταγραφὴ αὐτὴ ἥρχισε τὸ 1975 καὶ τελείωσε τὸ 1977. Ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς ὁ πρῶτος ἀνήκει στὴν ἀριθμηση τῶν μνημείων καὶ ὁ δεύτερος στὰ ἀντικείμενα ποὺ καταγράφηκαν μέσα στοὺς ναούς.

2. Βιβλιογραφοῦμε μόνο τὰ βιβλία τῶν ἐκδόσεων μέχρι τὸ 1820, ἂν καὶ βρέθηκαν ἄλλα 11 βιβλία ποὺ ἡ ἐκδοσὴ τοὺς φθάνει μέχρι τὸ 1863 καὶ δ κατάλογός τους είναι ὁ ἔξης: 1831 Ὁρολόγιο 6/14, 1851 Παρακλητικὴ 24/5, 1852 Μηναῖο Μαΐου 6/11, 1856 Μηναῖα 20/9, 11, 1858 Μηναῖο 20/10, 1859 Πεντηκοστάριο 6/6, 1862 Μηναῖο Ἰουλίου 6/10, 1862 Μηναῖο Ὁκτωβρίου 6/9, 1862 Μηναῖο Νοεμβρίου 9/3, 1863 Μηναῖο Ἰανουαρίου 23/8. Πρβλ. Γ. Παπαϊωάννον, Ἑλληνικὰ Παλαιότυπα τῆς λαϊκῆς βιβλιοθήκης τῶν Ἀγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Κοιμήσεως Δελβινακίου, «Μέλισσα τῶν βιβλίων» 2(1975-6)65-68.

<i>*Έτος</i>	<i>Βιβλιογραφική παραπομπή</i>	<i>Περιεχόμενο</i>	<i>Στοιχεῖα καταλόγου 11ης Έφορ. Βυζ. Αρχεων</i>
1729	B. H. I, 187	Μηναῖο Αὐγούστου	32/2
1730	B. H. I, 196	Μηναῖο Μαΐου	25/11
1731	B. H. I, 205	Μηναῖο Νοεμβρίου	27/17
1732	B. H. I, 210	Μηναῖο Ἰανουαρίου	25/13
1732	B. H. I, 212	Μηναῖο Ἀπριλίου	23/2
*1737	—	Εὐαγγέλιο	56/1
*1737	—	Εὐαγγέλιο	38/5
*1737	—	Εὐαγγέλιο	5/18
1740	B. H. I, 272	Μηναῖο Ἀπριλίου	27/16
1740	B. H. I, 278	Μηναῖο Ὁκτωβρίου	20/4
*1748	—	Εὐαγγέλιο	26/1
1749	B. H. I, 371	Μηναῖο Ἰουνίου	49/1
1754	B. H. I, 439	Εὐαγγέλιο	2/7
*1760	—	Μηναῖο Αὐγούστου	6/13
1760	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 87	Μηναῖο Φεβρουαρίου	6/1
1761	΄Ηλιοῦ, 135	Μηναῖο Ἰουνίου	6/4α
1761	B. H. II, 540	Μηναῖο Ἰουλίου	6/4β
1761	΄Ηλιοῦ, 135	Μηναῖο Μαΐου	34/3
1761	B. H. II, 569	Μηναῖο Μαΐου	34/3
*1768	—	Εὐαγγελιστάριο	45/1
1768	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 104	Εὐαγγέλιο	47/1
1768	B. H. II, 685	Μηναῖο Ἀπριλίου	6/2
1773	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 135	Εὐαγγέλιο	36/16
1776	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 135	Εὐαγγέλιο	49/2
1776	B. H. II, 859	Εὐαγγέλιο	34/1
*1776	—	Εὐαγγέλιο	55/11
1776	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 136	Μηναῖο Ἰουλίου	15/1
1778	B. H. II, 940	Τριώδιο	30/5
*1778	B. H. II, 968	Μηναῖο Φεβρουαρίου	9/1
1781	B. H. II, 1044	Εὐαγγέλιο	32/4
1781	B. H. II, 1052	Μηναῖο Ὁκτωβρίου	30/7
1783	B. H. II, 1109	Μηναῖο Μαρτίου	20/7
1784	΄Ηλιοῦ, 174	Μηναῖο Σεπτεμβρίου	34/2
1785	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, 174	Εὐαγγέλιο	40/9, 44/10, 3/2
1791	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, 1791-5, 17	Εὐαγγέλιο	39/10
1793	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, 1791, 127	Εὐαγγέλιο	48/6, 52/2, 56/20
1794	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, 1791, 5, 325	Πεντηκοστάριο	27/15
*1799	Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, 1796-99, 154	Εὐαγγέλιο	25/10, 25/15
*1810	—	Παρακλητική	32/5
*1811	—	Εὐαγγέλιο	37/9
1818	Γκίνης-Μέξας, 1068	Μηναῖο Ἰουνίου	36/9
1819	Γκίνης-Μέξας, 1173	Μηναῖο Δεκεμβρίου	23/4
1820	Γκίνης-Μέξας, 1250	Μηναῖο Ἰουλίου	36/10
1820	Γκίνης-Μέξας, 1254	Μηναῖο Νοεμβρίου	46/12

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ
ΣΤΙΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΕΣ LEGRAND ΚΑΙ ΓΚΙΝΗ - ΜΕΞΑ

1

ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ Τὸ παρὸν βιβλίον τετύποται, ENETIHSIN, παρὰ τῶν κληρονόμων Χριστοφόρου τοῦ Τζανέτου, ἀναλώμαστι μὲν τοῖς αὐτοῦ, ἐπιμελείᾳ δὲ καὶ ἐπιδιορθώσει Γεωργίου Ἱερέως Βλαστοῦ Κρητὸς τοῦ ἐπονομαζομένου Πουνιαλέτου. ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κυ καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, αφπη'.

Σχῆμα folio, σελίδες σνβ' (252), δερματόδετο. Τίτλος μὲ πλαισίο ξυλογραφίας. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο). Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 11 φύλλα, συσταχωμένο μὲ τὸ Εὐαγγέλιο.

Ναὸς Ἀγ. Γεωργίου 55/6.

2

ΒΙΒΛΙΟΝ τοῦ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΜΗΝΟΣ. Τὸ παρὸν βιβλίον τετύποτε ENETIHSIN, παρὰ Ἀνδρέα τῷ Ἰουλιανῷ, ἐν ἔτει αχμδ'.

Σχῆμα folio, σελίδες 66, δερματόδετο. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο καὶ μαύρο).

Ναὸς Ἀγ. Νικολάου, ἐνορίας Μητροπόλεως, 38/7.

3

ΒΙΒΛΙΟΝ τοῦ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΜΗΝΟΣ περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἄπασαν Ἀκολουθίαν νεωστὶ μεταπωθὲν παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. Καὶ μετ' ἐπιμείας Νικοδήμου Ἱεροδιακόνου Βαβατενοῦς τοῦ ἐκ Λεβαδείας διορθωθὲν con privilegio, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αχπθ' ENETIHSIN 1689, Σεπτεμβρίου 15.

Σχῆμα folio, τετράδια σ' (18), σελίδες 282, τίτλος πλαισιωμένος μὲ ξυλογραφία, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο), σὲ δύο στήλες, δεμένο μαζὶ μὲ Μηναίο τοῦ Φεβρουαρίου τῆς ἴδιας ἑκδόσεως.

Ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 2/6α.

4

(Συμπλήρωση στὴ B.H.V, 222, δπου δίνει σὰν ἡμερομηνία ἑκδόσεως Ἰανουαρίου 15).

ΒΙΒΛΙΟΝ τοῦ ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΜΗΝΟΣ Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἄπασαν ἀκολουθίαν νεωστὶ μεταπωθὲν παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ καὶ μετ' ἐπιμελείας Νικοδήμου Ἱεροδιακόνου Βαβατενοῦς τοῦ ἐκ Λεβαδείας διορθωθὲν CON PRIVILEGIO ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αχπθ' ENETIHSIN 1689, Ἰανουαρίου 9.

Σχῆμα folio, τετράδια ι', σελίδες 128, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο), τίτλος πλαισιωμένος μὲ ξυλογραφία.

Ναὸς Ἀγ. Ἀλυπίου καὶ Στυλιανοῦ, συνοικίας Οἰκονόμου, 20/2.

5

(Συμπλήρωση στὴν B.H.V, 224, δπου ύπάρχει ὡς ἡμερομηνία ἑκδόσεως ἡ 17η Φεβρουαρίου).

ΒΙΒΑΙΟΝ τοῦ ΙΟΥΝΙΟΥ ΜΗΝΟΣ. Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἀπασαν ἀκολουθίαν νεωστὶ μετατυπωθὲν παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ καὶ μετ' ἐπιμελείας Νικοδήμου Ἱεροδιακόνου Βαβατενοῦς τοῦ ἐκ Λεβαδείας διορθωθέν, CON PRIVILEGIO, ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπόθ' ENETIHSIN 1689, Φεβρουαρίου 19.

Σχῆμα folio, τετράδιο 1, σελίδες 127. Λείπονται οἱ σελίδες 73-84. Τίτλος πλαισιωμένος ἀπὸ ξυλογραφία, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο), δεμένο μὲν Μηναῖο τοῦ Μαΐου τοῦ Ἰδιου ἔτους, ἀκέφαλο.

Ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 29/β.

6

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗ ΣΥΝ ΘΕΩ ΑΓΙΩ, Περιέχουσα τὴν πρέπουσαν αὐτῇ κατὰ τοὺς δόκταράς τους ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ. Νεωστὶ μετατυπωθεῖσα παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ. Καὶ μετ' ἐπιμελείας πλείστης διορθωθεῖσα, CON PRIVILEGIO. Ἐτει ἀπὸ τῆς ἐν σάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀψιθ' ENETIHSIN 1719.

Σχῆμα 4ο, σελίδες 534, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο). Ἰχνη συντηρήσεως στὶς σελίδες 55-64, 87-92, 95-100, 117, 137-148.

Ναὸς Ἀγ. Ἰωάννου Προδρόμου, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 2/9β.

7

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ δαπάναις Ἀντωνίῳ Βόρτολι μετατυπωθέν. Ἐπιμελῶς παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελαρίου διορθωθέν καὶ ἀφιερωθὲν τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Κυρίῳ Χρυσάνθῳ τῷ Νοταρῷ, ENETIHSIN, 1737, Παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ.

Σχῆμα folio, σελίδες 256, τίτλος πλαισιωμένος ἀπὸ ξυλογραφία μὲ τὸ σῆμα τοῦ τυπογράφου, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο). Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 48 σελίδες, συσταχωμένο μὲ τὸ Εὐαγγέλιο.

Ναὸς Ἀγ. Νικολάου Μητροπόλεως, 38/5.

Ναὸς Ἀγ. Λουκᾶ, 5/18.

8

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Συνταχθὲν παρ' Ἐμμανουὴλιον τοῦ Γλυκωνίου καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας τυπωθὲν τῇ προτροπῇ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων κυρίου Χρυσάνθου Νοταρᾶ, Ἀντώνιος Βόρτολις ὁ τυπογράφος, ENETIHSIN 1737, παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ, CON LICENZA DE'SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Σχῆμα φύλλο, σελίδες 256, τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαύρο), τίτλος μέσα σὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο. Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 48 σελίδες.

(Πρβλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, σελ. 41, ἀρ. 24, ὅπου δημοσιεύεται μόνον τὸ Εὐαγγελιστάριον).

Ναὸς Μητροπόλεως Καστοριᾶς, 56/1.

9

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Νεωστὶ ἀναλώμασι καὶ δαπάναις Ἀντωνίου Βόρτολι μετατυπωθέν. Ἐπιμελῶς παρ' Ἀλεξάνδρου Καγκελαρίου διορθωθέν καὶ Ἀφιερωθὲν τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθῳ Νοταρῷ ENETIHSIN 1737, Παρὰ Νικολάῳ Σάρῳ.

Σχῆμα folio, σελίδες 250, τίτλος μὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο, τύπωμα δίχρωμο (κόκκι-

νο-μαῦρο). Λείπουν λευκές σελίδες στὸ τέλος.

Ναὸς Ἀγ. Λουκᾶ, 5/18.

10

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Συντεθὲν παρ' Ἐμμανουὴλον τοῦ Γλυζωνίου, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1748, παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα folio, σελίδες 280. Λείπουν τὰ πρῶτα 4 φύλλα. Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον μὲ 32 σελίδες, συσταχωμένο. (Πρβλ. Λαδᾶς-Χατζηδῆμος, Συμβολή, σελ. 65, ἀρ. 52).

Ναὸς Ἀγ. Γεωργίου τῆς Πολιτείας, 26/1.

11

ΜΗΝΑΙΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ. Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἄπασαν ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ μετὰ προσθήκης ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ἐν ἑκάστῃ ἑορτῇ τοῦ χρόνου. Νεωστὶ μετατύπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐξ Ἰωαννίνων αψεῖ. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1760, Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα folio, κολοβό, φθάνει μέχρι τὴ σελίδα 194. Τίτλος μέσα σὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο μὲ σῆμα τοῦ ἑκδότη τυπογράφου. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο καὶ μαῦρο). Δεμένο μὲ Μηναίο Σεπτεμβρίου τῆς ἴδιας ἑκδόσεως καὶ τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ναὸς Ἀγ. Παντελεήμονος, ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ, 6/13.

12

ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΑΡΙΟΝ περιέχον τὴν τῶν Εὐαγγελιστῶν διαδοχὴν πόθεν ἄρχονται καὶ ποὺ καταλήγουσιν. ‘Ἐτι δὲ Κανόνια ΛΕ’ ἐν οἷς εὑρίσκεται ἀείποτε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ δὲ Ἀπόστολος τῶν Κυριακῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, δόμοις τὸ Ἐωθινὸν καὶ ποῖος ἥχος φάλλεται ἐν ἑκάστῃ Κυριακῇ καὶ ἔτερα ἀναγκαῖα περὶ τοῦ εὐρεῖν τὴν ἡμέραν τοῦ Ἀγ. Πάσχα καὶ Πασχάλιον διηνεκὲς ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΠΑΡ’ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΛΥΖΩΝΙΟΥ, αψεῖ’ ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1768, παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.

Σχῆμα folio, σελίδες 32, δεμένο μὲ ἀκέφαλο Εὐαγγέλιον 256 σελίδων ποὺ στὴ σελίδα 6 ἔχει ἀπεικόνιση τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, στὴ σελίδα 84 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, στὴ σελίδα 36 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου καὶ στὴ σελίδα 146 τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. Τίτλος σὲ ξυλογραφημένο πλαίσιο. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο).

Ναὸς Ἀγ. Νικολάου τοῦ Μαγαλιοῦ, 45/1.

13

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Συνταχθὲν παρ’ Ἐμμανουὴλον τοῦ Γλυζωνίου. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1776. Παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, CON LICENZA DE’ SUPERIORI.

Σχῆμα φύλλο, σελίδες 256. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο-μαῦρο). Πλαισιωμένος ἀπὸ ξυλογραφία τίτλος. Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον, 39 σελίδων.

(Πρβλ. Λαδᾶς Χατζηδῆμος, Συμβολή, σελ. 144, ἀρ. 135, ὅπου δημοσιεύεται δομοιο Εὐαγγελιστάριο, 82 σελίδων).

Ναὸς Ἀγ. Γεωργίου, 55/11.

14

(Συμπλήρωση Β.Η. II, 968, ὅπου οἱ σελίδες ἀναφέρονται ώς 164).

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΤΗΝ ΠΡΕΠΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΠΑ-

ΣΑΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ. Μετά και τής ἀναγκαιοτέρας προσθήκης ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ Νεωστὶ μετατυπώθεν και ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ τοῦ Ἱεροδιακόνου ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΝΕΤΙΣΙΝ, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἔξ Ιωαννίνων, αχοη'.

Σχῆμα folio, σελίδες 156. Τίτλος πλαισιωμένος μὲ ξυλογραφία. Τύπωμα δίχρωμο (κόκκινο καὶ μαῦρο).

Ναὸς Ἀγ. Θεοδώρων, ἐνορίας Ἀγ. Ἀναργύρων, 9/1.

15

(Συμπλήρωση Λαδᾶς-Χατζῆδημος, σελ. 224, ἀρ. 154).

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ἀφιερωθὲν τῷ κυρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ Νοταρῷ, Ἐνετίσιν αψῆς, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ ἔξ Ιωαννίνων, CON LICENZA DE'SUPERIORI.

Σχῆμα folio, σελίδες 256, ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριο 49 σελίδων.

Ναὸς Παναγίας Ἐλεούσης, 25/10 καὶ 25/15.

16

Παρακλητική, ἔκδοσις πρώτη, Ἐνετίσιν 1810, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἔξ Ιωαννίνων.

Σχῆμα 4ο, σελίδες 422 καὶ πίνακες περιεχομένων. Χειρόγραφες σημειώσεις τῶν ἑτῶν 1829, 1830 καὶ 1853.

Ναὸς Ἀγ. Ἀποστόλων Σερβιώτη, 32/5.

17

Θείον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀφιερωθὲν τῷ... πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων... Χρυσάνθῳ Νοταρῷ, ἔκδοσις πρώτη, Ἐνετίσιν 1811. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Πάνου Θεοδοσίου τοῦ ἔξ Ιωαννίνων.

Σχῆμα folio, δερματόδετο.

Ναὸς Ἀγ. Παρασκευῆς Δραγωτᾶ, 37/9.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ
τῶν συγγραφέων, διορθωτῶν, τυπογραφείων.
(παραπομπὴ στοὺς ἀριθμοὺς τῶν προσθηκῶν)

Βαβατενεύς, Νικόδημος, ἱεροδιάκονος ἐκ Λεβαδείας: 3, 4, 5, 6.

Βλαστός, Γεώργιος, ἱερεύς, ὁ Πουνιαλέτος: 1.

Βόρτολις, Ἀντώνιος: 7, 8, 9.

Γλυκύς, Νικόλαος ἐξ Ιωαννίνων: 10, 13, 15.

Γλυζώνιος, Ἐμμανουὴλ: 8, 10, 12, 13.

Θεοδοσίου, Δημήτριος ἐξ Ιωαννίνων: 11, 12.

Θεοδοσίου, Πάνος ἐξ Ιωαννίνων: 16, 17.

Ίουλιανός, Ἀνδρέας: 2.

Καγκελλάριος, Ἀνδρέας: 7.

Κωνσταντίνου, Γεώργιος ἐξ Ιωαννίνων: 11.

Νοταρᾶς, Χρύσανθος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων: 7, 8, 9, 15, 17.

Παπαδόπουλος, Σπυρίδων, ἱεροδιάκονος: 14.

Πουνιαλέτος, βλ. Βλαστός Γεώργιος.

Σάρρος, Νικόλαος: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ'

α) Ἀ κέ φ α λ α βιβλία

Ἡ παράθεση τοῦ πίνακα αὐτοῦ κρίθηκε σκόπιμη γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς εἰκόνας τῶν βιβλίων ποὺ χρησιμοποιοῦσαν στὶς έκκλησίες τῆς Καστοριᾶς. Ἡ προσπάθεια χρονολογικῆς τοποθετήσεώς των βασίστηκε σὲ στοιχεῖα πολὺ ρευστά, ὅπως ἡ τυπογραφικὴ ἔμφανιση τῶν γραμμάτων, ἡ ἀριθμητὴ τῶν σελίδων μὲ ἑλληνικοὺς ἢ ἀραβικοὺς ἀριθμούς, ἡ ὑπαρξὴ στὸν ίδιο ναὸ βιβλίων χρονολογουμένων μὲ ἀνάλογη μορφὴ κ.ἄ. Κατατάσσονται χρονολογικά καὶ στὴν τρίτη στήλῃ μπαίνουν τὰ στοιχεῖα προελεύσεως τοῦ μνημείου.

16ος-17ος αἰώνας	Ἐπιστολὲς Παύλου	3/1
17ος »	Μηναῖο Ἰανουαρίου	2/14
	Πεντηκοστάριο	27/20
	Παρακλητικὴ	27/22
17ος-18ος αἰώνας	Παρακλητικὴ	2/10
	Τριώδιο	20/5
	Παρακλητικὴ	20/6
	Τριώδιο	30/3
	Μηναῖο Ἰουλίου	39/9
1781	Μηναῖο Αύγουστου	30/8
18ος αἰώνας	Μηναῖο Νοεμβρίου	23/1
	Μηναῖο Ἰουνίου	23/3
	Πράξεις Ἀποστόλων	25/12
	Σύναξη	25/14
	Πεντηκοστάριο	27/19
	Μηναῖο Ὁκτωβρίου	27/22
18ος αἰώνας	Πεντηκοστάριο	30/4
	Ἐναγγέλιο	32/1
	Ἐναγγέλιο	53/2
	Μηναῖο Δεκεμβρίου	30/4
18ος-19ος αἰώνας	‘Ωρολόγιον	2/11
	‘Ακολουθίες	2/12
19ος αἰώνας	Λόγοι Δαμασκηνοῦ	3/3
	Πράξεις Ἀποστόλων	5/20
	Μηναῖο Δεκεμβρίου	6/3
	Μηναῖο Ἰανουαρίου	6/5
	Μηναῖο Ἰανουαρίου	6/15
	Τριώδιον	20/5

RÉSUMÉ

Katia Loverdou-Tsigaridas, Les anciens livres liturgiques dans les églises de Kastoria.

Dans cet article on s'occupe de la bibliographie des livres grecs qui se trouvent dans les 58 églises byzantines, post-byzantines et modernes de la ville de Kastoria, dans le but d'une contribution à la bibliographie hellénique. Il s'agit des éditions des livres liturgiques du 16ème jusqu'au 19ème siècle.

Au commencement on présente les livres en relation avec les églises d'où ils proviennent. Par la suite on donne un catalogue des livres trouvés dans les églises, en ordre chronologique. Après on présente en détail les éditions inconnues ou incomplètes d'après les chercheurs principaux de la bibliographie hellénique. Enfin on donne un catalogue des livres sans entête (*άκέφαλα*) qu'on a trouvé dans les églises et l'index des noms des éditeurs, imprimeurs et correcteurs dans les nouvelles éditions.